

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ

Красіловська З.В.

Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Стаття присвячена окремим історичним аспектам виникнення і розвитку інституту медіації. Висвітлено започаткування процедур примирення в культурах найдавніших цивілізацій, а також в Стародавньому Римі та Греції, їх становлення у період середньовіччя та розвиток у країнах буржуазної Європи. На підставі вивчення пам'яток українського права досліджено особливості застосування процедур примирення в Україні на різних етапах її історичного розвитку. Зроблено висновок, про те, що медіація давно відоме для українських традицій державного управління та світу явище, яке зараз лише переживає черговий етап свого відродження.

Ключові слова: примирення, переговори, посередництво, арбітраж, третейський розгляд, медіація, мирова угода.

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 року Україна здійснює заходи щодо реформування системи державного управління, зокрема децентралізації влади, що є сучасною формою розвитку демократії у світі. Одним із заходів децентралізації, який надає можливість звузити сферу впливу держави на суспільство, замінити цей вплив механізмами саморегуляції є запровадження інституту медіації, що надасть в розпорядження суспільства нові інструменти і методи, які створять широкі можливості всім громадянам більш ефективно управляти власним життям в якості незалежних учасників. Це означає зміну сучасної демократичної парадигми управління на більш відкриту, відповідну інформаційному суспільству, яка сприяє утвердженню плюралізму, нових цінностей, потреб, методів і процедур. Відтак, необхідним вбачається історичне дослідження джерел даного інституту та відповідність його українським традиціям та праворозумінню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти дослідження історії виникнення і розвитку процедур примирення здійснювалося в наукових працях О. Спектор, Д. Давиденка, Н. Нестор, Ю. Микитина, А. Шабаліна, Г. Тушиної, В. Ермоловича, та інших.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проте, до питань дослідження генезису процедур примирення та посередництва, в контексті визначення медіації як інноваційного методу вирішення спорів науковці не зверталися.

Метою статті є дослідження історичних передумов виникненню та розвитку інституту медіації шляхом аналізу процедур примирення у окремих державах світу, і в Україні, зокрема.

Виклад основного матеріалу. З офіційної точки зору медіація як самостійний феномен існує з другої половини ХХ століття, як результат реакції системи державного управління в США на кризу у судовій гілці влади. Однак, насправді, процедури примирення, до яких в тому числі належить й медіація, існують так само давно як і самі конфлікти.

Як зазначається у літературі, історію вирішення спорів взагалі можна розглядати як історію зміни співвідношення трьох основних її форм: насильницької (анти-правової), судової (за допомогою примусового відновлення порушеного права в судовому порядку) і примирювальної [3, с. 163].

Аналіз джерел дозволяє стверджувати, що врегулювання конфліктів шляхом залучення третьої особи-посередника не нове явище у правовій культурі країн світу та України, зокрема. Характерні риси цього феномену почали своє формування ще на ранніх етапах виникнення людської цивілізації.

В часи існування первісно-общинного ладу переважала насильницька форма вирішення спорів,

яка взагалі не була обмежена. В ході сутичок і збройних зіткнень переможець, нав'язував свою волю тому, хто зазнав поразки. Крім того, звичай того періоду призводило до того, що суперечка між двома особами швидко переростала у суперечку між родинами, родами, племенами, що значно підвищувало її небезпеку.

У Стародавньому Римі існував так званий принцип Таліону – «око за око», «зуб за зуб», тобто потерпілий здійснював самосуд, при цьому він брався під захист своєю родиною або своїм племенем, та міг завдати кривдникові шкоди у розмірі, що не перевищувала заподіяний збиток. Така ситуація, коли будь-який спір у племені призводив до застосування насильства, каліцтва, вбивства, підривала життєздатність, загрожувала самому існуванню племені і тому ставала неприйнятною. Відтак, з'являються перші примирителі, роль яких беруть на себе вожді й старійшини – найбільш авторитетні члени племені завдяки своєму віку та особистим якостям. У таких спосіб у первісному суспільстві запобігали поширенню насильства та забезпечували виживання. Основною метою посередництва того періоду було не відплата по заслугах, а підтримання миру і порядку. Щодо відновлення справедливості, то це завдання було другорядним. Вождь і старійшина одночасно були і посередником і арбітром. Слід зазначити, що, на відміну від сучасного інституту посередництва, у той період нейтральна третя особа могла нав'язати сторонам своє рішення. Таким чином, внаслідок застосування примусу, спори часто вдавалася закінчити миром, але не обов'язково на умовах, що цілком задовольняли сторони. Ця мета досягалася не тільки за допомогою переговорів між кланами, але і в зборах общини, які скликалися для розгляду спорів. Проте, юрисдикція таких зборів повністю залежала від волі сторін, причому вони завжди могли й не підкоритися його рішенням, тобто третейським судом ця процедура не була. Разом з тим дана форма врегулювання спорів являла собою лише зародки процедури примирення. Вона ще не була справжньою процедурою примирення, оскільки як під час переговорів, так і в зборах сторони вели себе вкрай вороже, були налаштовані на те, щоб не робити жодних поступок, нічого не забувати і не прощати. Однак, цінність зборів общини полягала в тому, що вони дозволяли сторонам знайти більше довіри один до одного, оскільки взаємини між кланами того часу будувалися за принципом «свій-чужий». В цілому, взаємна недовіра було загальним правилом, а добра воля сторін надати свої розбіжності зборам общини свідчила про їх здатність до конструктивних переговорів

На рівні всього племені збори общини вирішували суперечки, обговорювали проблеми дружнім

шляхом. Поради давали люди, які користувалися найбільшим авторитетом за свій розум, – *witan* («обізнана людина», «розумна людина»). Мирову угоду скріпляли клятвою перед богами. Вона мала велике значення для підтримки миру, причому її не можна було порушити, інакше можна було поставити під загрозу весь уклад життя сім'ї та племені [3, с. 165].

У цей період у римському праві вперше було здійснено доктринальну розробку й законодавче оформлення інституту мирової угоди, розроблено її цілісну концепцію. Так, Закони XII таблиць передбачали можливість укладання сторонами такої угоди перед початком судочинства (*stadia in iure*). Надалі, з розвитком римського права, з'являється особливий вид угод, що мають на меті припинення спірних зобов'язань, які отримали назву *fransactio* – мирова угода [9, с. 103].

Д.Л. Давиденко зауважує, що факт встановлення грошового еквіваленту правопорушення полегшив проведення переговорів з врегулювання спорів [3, с. 164]. Таке відшкодування було відомо римському праву під назвою «композиція» (тобто штраф, що правопорушник сплачував потерпілому). Композиція спочатку мала добровільний, а пізніше обов'язковий характер відповідно до встановленого законом порядку (так звана «законна композиція»). Пізніше, у період середньовіччя, з прийняттям європейськими народами християнства та розвитком писемності, звичаєве право було закріплене в письмових документах, та містило норми про відшкодування заподіяної шкоди, зокрема Салічна правда, а через чотири століття й «Руська правда», містили положення стосовно точного розміру грошових сум, що підлягають сплаті за різні правопорушення й за заподіяння різного роду збитків особі та майну, які раніше визначити було вкрай складно. Така система була відома й англосаксонському праву, де вона мала назву *bot* [3, с. 165].

У «Саксонському зеркалі» – джерелі права Німеччини XIII ст. також дістав своє відображення принцип відшкодування шкоди. Згідно зі ст. 14 Книги II «Земського права», у випадку необережного вбивства та вбивства в умовах необхідної оборони судова справа, як правило, обмежувалася добровільними угодами про відшкодування збитків потерпілій стороні [9, с. 56].

Цікавим є приклад Стародавньої Греції, яка використовувала такий суспільно-правовий інститут, як проксенія, що походить від слова «гостинність». Під ним розумілося звернення до посередника з метою налагодження та підтримання зв'язків, ведення переговорів та взаємодії між окремими громадянами, сім'ями, родами, племенами і навіть містами-державами. Такий посередник іменувався як *proxenetas* [4, с. 162]. У римському праві, починаючи з Дієст Юстиніана, посередник іменувався по різному: *internuncius*, *medium*, *intercessor*, *philantropus*, *interpolator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres*, і на рещті *mediator*.

Інститут проксенії був дуже поширений в Стародавній Греції та пізніше запозичений іншими країнами стародавнього світу, увійшовши в практику міжнародних відносин.

Ще одним поширеним у Греції способом врегулювання приватних спорів, які сторони не могли залагодити самостійно, була процедура *diaetesia*, яка включала в себе *diallage* (діалог, або процедуру примирення) і, при необхідності, *krisis* (винесення рішення). Використовуючи сучасну термінологію, її можна умовно назвати «посередничтво-арбітраж». Ця, а також інші неформальні примирні процеду-

ри застосовувалися і для врегулювання спорів із публічною владою. При цьому схиляння сторін до миру було ключовою складовою функцій як арбітра, так і державного судді: *krisis miri* і не настати, якщо в тому не було потреби. Навіть після винесення рішення судом або арбітражем нерідко робилися заходи щодо примирення сторін для сприяння добровільному виконанню даного рішення, дійсного припинення конфлікту і запобігання нових суперечок. [4, с. 163].

Хоча посередництво та арбітраж були частинами єдиного процесу вирішення спору, концептуально вони відрізнялися. Про це свідчить, зокрема, необхідність принесення клятви арбітрами перед переходом до винесення рішення (чого не робили посередники, наділені лише функцією примирення).

Крім того, античності відома і практика міжнародного арбітражу. Так, у випадку виникнення важливих приватних міжнародних спорів сторони зверталися до дельфійських жерців. Дельфи було найбільш авторитетним святилищем античності. Вони виконували функції посередника не тільки в суперечках між давньогрецькими полісами, але і в суперечках греків зі східними правителями. Джерелом авторитету жерців було духовний і матеріальний вплив (капітал від внесків міст, приношень паломників, храмових ярмарків) [4, с. 166].

Поширеними були різні форми позасудового вирішення спорів й в умовах конфуціанської Азії (Китай, Японія), що було обумовлено особливостями праворозуміння, сформованою в цьому регіоні світу. Як писав відомий французький компаративист Р. Давид, згідно з старокитайської легендою, право було винайдено варварським народом, який був згодом бувзничений Богом. Іншими словами, право – це зло, і призначене воно для тих, хто не дбає про мораль, для невинуватих злочинців і варварів-іноземців. Китайський ж народ прекрасно обходиться і без права. Він не цікавиться тим, які норми містять закони, не звертається до суду і регулює міжособистісні відносини так, як йому підказує здоровий глузд, керуючись не правом, а злагодою і гармонією. Цю гармонію легко відновити завдяки тому, що китайці виховані так, що шукають причини конфлікту не у злій волі або нездатності противника, а у своїх власних помилках, недбалстві. В атмосфері, де кожен готовий визнати свої помилки, людей неважко змусити піти на поступки і погодитися на втручання посередника; страх перед громадською думкою може надати згоді примусового характеру [2, с. 357].

Аналогічна ситуація спостерігається і в Японії. Німецькі вчені К. Цвайгерт і Х. Кетц відзначають, що «...освячене конфуціанської традицією негативне ставлення до вирішення суперечок публічно в державних судах, в усіх прошарках суспільства, і особливо серед селян, призводить до того, що мало хто з громадян користується правами, наданими новими законами. Провідну роль, як і колись, продовжують грати традиційні форми примирливого посередництва і взаємного вирішення суперечок» [17, с. 443].

Існують докази того, що в Єгипті епохи Птолемеїв був також поширений приватний арбітраж, в результаті якого часто укладали мирову угоду. Так, папірусний лист, який датується 209 р. до н.е., фіксує мирову угоду, яку гречанка уклала з іншою жінкою, мабуть, єгиптянкою, за позовом, що впливає на образливу поведінку. Поширеною практикою було звернення позивачів до місцевого правителя (страгету) за вирішенням спору. Нерідко стратег доручав розглянути спір нижчестоящому чиновнику

(epistates) за місцем проживання відповідача, причому зазвичай йому пропонувалося, по можливості, примирити сторони («malista dialus on autous» – «краще примирити їх»), а якщо не вдасться, то повернути справу стратегу для вирішення або направити його в певний судовий орган [4, с. 164].

У мусульманстві теж існувала практика арбітражу (тахкім), посередництва (васата), а також примирення (сульх), започаткована ще за часів пророка Мухаммеда, про що є згадка у Корані: «Якщо ви боїтеся розриву між обома (подружжям), то пошліть суддю із його сім'ї і суддю з її сім'ї; якщо вони побажають примирення, то Аллах допоможе їм».

З розвитком державності, з'являлися суди, які вирішували спори на основі звичаєвого права, а також й за допомогою посередників. Так, у період середньовіччя – часі релігійного (християнського) світогляду, поряд із світськими судами, існували й церковні суди, які очолювали єпископи та священники. Такі суди отримали неабияке практичне значення, оскільки користувалися великим моральним впливом, авторитетом і популярністю серед населення. Звернення за вирішенням спору до церкви стало нормальною практикою, яке приймалося добровільно. Крім того, суди священників користувалися схваленням, допомогою і підтримкою у імператорів Римської імперії.

Слід зазначити, що при заохоченні до примирення сторін звичаєве і церковне право переслідували різні цілі: світська влада прагнула, в першу чергу, придушити або попередити насильницькі конфлікти в громаді, а церковна влада дбала про спасіння душ. З часом церковні примирителі стали нав'язувати свої послуги, що мало негативні наслідки для сприйняття примирливих процедур суспільством. Священники все частіше втручалися до вирішення спорів навіть у тих випадках, коли сторони до них не зверталися: нерідко за власною ініціативою з'являлися до осіб, які зверталися до світського суду і, посилаючись на божественні настанови, наполегливо переконували відмовитися від судового розгляду та вирішити спір, ґрунтуючись на принципах моральності. Тому Римська держава вживала заходів для того, щоб єпископський третейський суд не втратив статусу добровільного і необов'язкового. Характерною особливістю суперечок періоду середньовіччя було те, що вони, головним чином, відбувалися між фізичними особами і, як зазначалося вище, між сім'ями і родами (до розпаду родового ладу). Так було до часу, коли роль держави в суспільних відносинах була незначною. Найчастіше спори цього періоду виникали з питань землекористування, оскільки при феодалному ладі земля – основний фактор виробництва, і її втрата позбавляла господаря та його родину засобів до існування. Також поширеними були спори між васалами та сеньйорами. А згодом й Церква була активним учасником суперечок [3, с. 170].

XI ст. – час відродження ідеї права і підвищення ролі судового розгляду спорів. Формується канонічне приватне право та система торговельного права. Посередництво розвивалося при врегулюванні торгових суперечок. В XI–XII столітті в Європі відбулося суттєве зростання торгівлі, з'явилася професія купців. Інтереси стабільного розвитку торгівлі вимагали як зрозумілих і чітких правил торгівлі, так і наявності механізмів оперативного вирішення і врегулювання спорів. Розвиток роз'їздних ярмарків сприяв зростанню числа торгових суперечок. Вироблення правил торгівлі та розв'язання спорів відбувалося на ярмарках у великих торгових центрах

(у Шампані, Ліоні, Анвер, Генуї). Самі комерсанти виступали як арбітри та примирителі при врегулюванні торгових спорів. Так з'явився і комерційний арбітраж. Крім ярмарків традиційним місцем для ведення переговорів з врегулювання суперечок, пов'язаних з веденням професійної діяльності, були гільдії і цехи [4, с. 171].

Держава заохочувала сторони застосувати інститут мирової угоди. Кодекс Етельреда (початок XI ст.) встановлював: «Якщо в людини є вибір між примиренням і правом, і вона обере мирову угоду, то вона [мирова угода] буде мати ту саму обов'язкову силу, що й судові рішення». Важливість цього положення пов'язана з тим, що, як вважалося і як часто було в дійсності, судові рішення може залишити одну зі сторін незадоволеною, а тому такою, яка буде прагнути насильницького реваншу.

Багато спорів в Англії й у континентальній Європі в X і XI ст. закінчувалися укладенням мирової угоди, що супроводжувалась обміном подарунками, як підтвердження прагнення до миру і взаємної довіри. Такі мирові угоди часто досягалися завдяки сприянню посередників, якими зазвичай були спільні друзі та сусіди. Цікаво зазначити, що у судах багатьох європейських держав (включаючи Англію) у XII–XIV ст. регулярно проводилися так звані *dies amori* (дні примирення). Ці дні суди повністю присвячували вживанню заходів щодо примирення сторін.

В 20-і рр. XII ст. в Англії в підручнику з права, відомому як «Закони Генріха I», одним із основних принципів був такий: «*Factum legem vincit et amor iudicium*» – угода перевищує право, а мир – судові рішення. [4, с. 171].

У середньовічній Франції процедури примирення були головним способом врегулювання спорів. Прикладом може стати південь середньовічної Франції, Прованс, а також статuti міст Арля, Марселя, Ніцци та Авіньйону в XIII–XIV ст., які передбачали мирне врегулювання спорів між громадянами, наприклад, у конфліктах між близькими родичами [14, с. 27]. Принцип мирного врегулювання спорів базувався на компенсації шкоди. Схожі норми були закріплені в джерелах права Угорщини, Німеччини, Польщі, Сербії, Франції, Чехії, Швеції в XIII–XIV століттях [5, с. 7].

У нотаріальних реєстрах департаментів Овернь і Лангедоку були знайдені тексти мирових угод (*accordsprives*), складених у XVIII столітті. Ними можна було врегулювати навіть справу про вбивство, коли сільська громада, з'ясовуючи, що вбивство мало поважну причину, бажала уникнути втручання суду і сприяла примиренню сімей [3, с. 172].

До середини XVIII століття інститут суддів-примирителів (*faiseurs de paix*) широко застосовувався у Голландії.

Більш детально процедуру примирення розглянемо на прикладі французького двоохсотлітнього досвіду застосування інституту мирової угоди, який був закріплений у Цивільному кодексі Франції 1804, який увійшов в історію під назвою «Кодекс Наполеона», на основі якого, як відомо, були прийняті цивільні кодекси в багатьох державах світу. Оскільки Україна, як і Франція належить до романо-германської правової сім'ї, вивчення багаторічної традиції цієї держави буде доречним.

Так, головним завданням інституту мирових судів у Франції було примирення сторін, а додатковим – вирішення незначних майнових спорів. Тільки після проходження процедури примирення у мировому судді, і в разі її невдачі, можна було звертатися з позовом до суду. Мировий суддя ви-

давав акт про проведення процедури примирення. За наявності цього акту можна було подавати позовну заяву. Процедура судового примирення була закріплена в частині 2 Цивільного процесуального кодексу Франції, який набрав чинності в 1807 році. Цікаво звернути увагу на те, що закон забороняв юристам брати участь у примиренні в якості представників або консультантів сторін, так вважалося, що юристи лише заважають досягненню миру між сторонами. Така логіка зрозуміла: при примиренні суперечка врегульовується відповідно до інтересів сторін, а не до їх прав, і, крім того, юристів підозрювали в матеріальній зацікавленості продовження спору та тривалому судовому розгляду, оскільки від цього залежав розмір їх винагороди. Згодом Конституційні збори вирішили, що примирення, має застосовуватися не лише в мирових судах, а у всіх без винятку [3, с. 173].

У XIX столітті відбулося усвідомлення того, що не слід намагатися врегулювати всі спори мировою угодою, оскільки є суперечки, які доцільніше вирішувати в судовому порядку. В цивільне процесуальне законодавство були внесені істотні зміни: встановлювалося, що спроба примирення не вимагається у провадженні справи другої інстанції; між сторонами, не здатними до мирової угоди; в справах, які не можуть бути припинені миром. Обов'язкова процедура примирення не застосовувалася у справах, що вимагають швидкого вирішення. Було знято заборону юристам бути повіреними в процедурі примирення. Можливо, першим за часом і одним з найбільш переконаних противників обов'язкової процедури примирення був відомий англійський юрист і філософ Ієремія Бентам. Він стверджував, що примирителю неодмінно доведеться вислуховувати сторону, вникати в усі обставини справи, що призведе до затягування процесу і фактично до подвійного судового розгляду. Бентам виділяв такі виняткові випадки, коли доречним є укладення мирової угоди: – витрати судового розгляду перевищують цінність предмета спору, а правопозивача не має твердих підстав; – суперечка виникає між родичами чи сусідами.

«Поза цих випадків, – вважав він, – мирова угода являє собою відмову в правосудді, а держава повинна гарантувати сторонам повне правосуддя, а не правосуддя наполовину». Бентам вважав, що, якщо сторони бажають примиритися, вони досягнуть цього і без судді і що тому функція примирення для судді зайва [3, с. 173].

Інститут мирової угоди був включений до Цивільного кодексу Франції 1804, де йому був присвячений окремий титул в книзі третій «Про окремі способи, якими набувається майно».

На сьогодні процедура примирення обов'язкова в суді дрібних позовів, у раді примирення, у сімейному суді у справах розлучення (ст. 252 ЦПК Франції). У випадку не проведення спроби примирення, рішення суду може бути визнано недійсним.

Щодо існування традицій процедур примирення на території нашої держави, то можна стверджувати, що найдавніші згадки можна знайти в джерелах права часів Київської Русі. Як зазначає Н.В. Нестор, правові норми «Руської правди» закріплювали можливість заміни кровної помсти грошовим викупом за образу [7, с. 165]. Дослідниця глумачить цю норму як доказ зародження примирення на українських землях. Однак, ми більше поділяємо думку В.Д. Гончаренка, що це швидше розвиток компенсаційного та відновлювального правосуддя [15, с. 28] та Д.Л. Давиденка, який говорить про те, що факт встановлення грошового еквіваленту пра-

впорущення полегшив проведення переговорів з врегулювання спорів [3, с. 60]. Норми Руської правди не дають інформації про те, як, у який спосіб та за чією ініціативою відбувалося відшкодування завданої шкоди, і чи у такому випадку був конфлікт вичерпаний чи ні.

Натомість практика примирення простежується у політичній історії Київської Русі. Прикладами попередження конфліктних ситуацій завдяки договірному врегулюванню відносин є такі інститути влади як співправління князів та князівські з'їзди (снеми).

Як відомо, після смерті Володимира Великого між його нащадками розпочалася братовбивча війна. Її завершення пов'язують із досягненням компромісу між Ярославом і Мстиславом, ініціатором якого виступив останній. Літопис руський так описує цю подію: «І послав Мстислав услід за Ярославом (посла) говорячи: «Сиди ти на столі своїм у Києві, оскільки ти єси старший брат, а мені хай буде ся сторона». Та не одважувався Ярослав у Київ іти, допоки вони оба (не) замирилися. І сидів Мстислав у Чернігові, а Ярослав у Новгороді, а в Києві сиділи мужі Ярославові» У 1026 р. «Ярослав зібрав воїв многих, і прийшов до Києва, і вчинив мир з братом своїм Мстиславом коло Городця (Пісочного). І розділили вони по Дніпру Руську землю: Ярослав узяв сю сторону. А Мстислав – ту. І стали вони оба жити в братолюбстві, і перестали усобиця і заколот, і була тиша велика у землі Руській». У цьому уривку з літопису чітко вказано на процедуру укладення угоди про примирення: її ініціював Мстислав, а результатом став територіальний розподіл владних повноважень між братами-князями, який мав силу аж до смерті Мстислава. Цю зустріч Ярослава і Мстислава вважають першим князівським з'їздом.

О.С. Щавельов так відтворює процедуру князівських з'їздів, що склалася стихійно: домовленість про збори; «стояння», тобто зайняття очікувальної позиції на місці проведення з'їзду (як правило це було село або невелике місто); обговорення питань, що виносились на з'їзд; укладення угоди (це було не завжди); спільний бенкет, інколи з роздачею подарунків [18, с. 299]. Процедура медіації у сучасних правових системах теж складається із цих стадій: ініціатива; угода про передачу справи на медіацію; попередні зустрічі; зустріч сторін; укладення угоди.

Незвичною для сьогодення формою закріплення угоди про примирення було хресне цілування. Християнська релігія забороняла клятви як рудимент язичництва. Натомість цілування хреста на знак дотримання укладеної угоди, надання обіцянки розглядалось по-перше, як символ миру та любові між князями, по-друге, як ритуал відвернення диявольських лестоців та ненависті [13, с. 108].

Основним джерелом права що діяло на значній території України на протязі XVI-XVII століть, під час влади Литовського князівства, а згодом Польського королівства були Литовські статuti 1529, 1566, 1588 рр. у яких також була передбачена можливість примирення сторін. «Єднанням» (таку назву мало примирення) могли закінчуватися майнові, земельні, а також кримінальні справи [12, с. 135]. Артикул 12 розділ IX передбачав звільнення гвалтівника від смертної кари, через примирення, якщо згвалтована ним жінка «захотіла його собі за чоловіка мати» [12, с. 276]. «Єднання» укладалось у письмовій формі, підписувалось і засвідчувалось печатками свідків (сторонніх людей). Спір залагоджений єднанням не підлягав переданню до суду; у випадку звернення до суду з питанням, яке було врегульоване єднанням, позивач підлягав грошо-

вому стягненню у вигляді сплати відповідачу сім кіп грошей, судді – двох кіп грошей, і підсудку – копи грошей [12, с. 135]. «Єднання» могло укладатися за посередництвом полюбовного суду, судді якого призначалися самими сторонами, що нагадує інститут третейського розгляду. Разом з тим полюбовний суд міг не тільки виносити рішення як третейський суд, але й міг сприяти виробленню рішення самими сторонами, чим наближався до ролі посередника-медіатора у врегулюванні конфлікту. За результатами розгляду полюбовний суд ухвалював компроміс (мирову угоду) сторін конфлікту, підписаний сторонами і засвідчений печатками суддів лист. Компроміс підлягав обов'язковому виконанню, інакше сторона, зобов'язання на користь якої його не виконано, могла звернутися з позовом до земського суду. Земський суд перевіряв законність полюбовного суду та його рішення, підписи та печатки сторін на виданому судом листі, у випадку відповідності закону залишав рішення чинним, а в іншому – скасовував, та виносив законне рішення.

Козацьке право, як правило, не мало нормативного виразу в окремих документах, а носило звичаєвий характер та було згідно з «стародавнім звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом» [16, с. 121]. Як зазначає Д. Яворницький акти судових козацьких справ вказують на визнання за-порожцями права договору між товаришами. Тобто сторони кримінального чи цивільного конфлікту могли завершити судову справу шляхом примирення і укладення відповідного договору про це. Інститут примирення та договору між сторонами був поширений у випадках завдання тілесних ушкоджень, майнових злочинах [16, с. 121]. Примирення не тільки допускалось, а й заохочувалось представниками козацької судової системи. Паланкові судді, курінний отаман та суд, кошовий отаман як остання інстанція намагались примирити конфлікуючих сторін, фактично виконуючи роль медіаторів [6, с. 47].

В актовій книзі Стародубського градського уряду за 1693 рік є запис про досягнення примирення за участю медіаторів між Костем Давидовим та Яковом Радковим, який його побив [1, с. 24]. У тексті документа вживається слово «медіатор», що свідчить про знайомство урядовців з джерелами магдебурзького (міського) права та його використання.

У XVIII ст. збірка права «Права, за якими судиться малоросійський народ» визначала два види примирення: за посередництвом мирителів, обраних сторонами (полюбовний суд) та без посередництва мирителів. Мирителі обиралися сторонами. «Урядники графські» – представники місцевої влади, також могли виступати мирителями. «Спорні сторони» давали письмове зобов'язання не переслідувати мирителів у разі незгоди з їхнім рішенням. Рішення «полюбовного суду» не мало виходити за межі прохань та чолобитних спірних сторін, і навпаки, опустити щось з вимог, не повинно було суперечити справедливості та совісті та містити гарантії виконання у вигляді заруки або штрафу (пункт 3 артикулу 25 глави VII) [8].

Чітко вказувалося у яких випадках укладення угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим виступає обставиною, що пом'якшує покарання.

Не допускалося укладення угоди щодо умисних злочинів, міра покарання за які передбачала смертну кару або тюремне ув'язнення (пункт 9 артикулу 25 глави VII). Примирна угода (укладена без посередників) та приговор мирительський (укладений за допомогою посередників) з дотриманням необхідних вимог змісту і форми вважалися юридичним фактом, що припиняв спір. Апеляція на рішення «полюбовного суду» не допускалася (пункт 11 артикулу 25 глави VII). «Права, за якими судиться малоросійський народ», і зокрема, інститут примирення, в тому числі за допомогою посередників, мали широке застосування на українських землях наприкінці XVIII і на початку XIX століть. Зникла ця практика з приходом радянської влади та запровадженням радянського права.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Традиції примирення мають більш ніж тисячолітню історію. На підставі аналізу історичного досвіду практик посередництва та примирення у різних його проявах, можемо стверджувати, що медіація, яка сьогодні є якісно новою формою посередництва, має досить довгу історію розвитку та не є чужою українським правовим традиціям та ментальності. Розгляд сутності та співвідношення понять «примирення», «посередництво» та «медіація» буде присвячене подальше дослідження даної проблематики.

Список літератури:

1. Актовая книга Стародубского городского уряда 1693 года / под ред. В. Л. Модзалевского. – Чернигов: Тип. Г. М. Веселой, 1914. – 130 с.
2. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности [Текст] / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М., 1997.
3. Давыденко Д. Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – 2004. – № 1. – С. 163-176.
4. Давыденко Д. Л. Примирительные процедуры и арбитраж в Древней Греции // Третейский суд. – СПб., 2010. – № 5. – С. 161-168.
5. Ермолович В. И. Сравнительный анализ основных институтов средневекового процессуального права Сербии и стран континентальной Европы / В. И. Ермолович // Право и демократия: сб. науч. трудов. / ред. кол.: В. Н. Бибило (гл. ред.) и др. – Минск, 2008. – Вып. 19. – С. 117.
6. Микитин Ю. І. Історичний розвиток примирення і посередництва в джерелах права, що діяли на українських землях у XVI-XIX століттях [Електронний ресурс] / Ю. І. Микитин // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – Вип. 21. – С. 44-49.
7. Нестор Н. В. Правове регулювання примирення: історичний погляд / Н. В. Нестор // Держава та регіони. – Сер.: «Право». – 2010. – № 2. – С. 165-168.
8. «Права, за якими судиться малоросійський народ». 1743 / К. А. Віслобоков (упоряд.); Ю. С. Шемшученко (відповід. ред. та автор передм.). – К.: [б.в.], 1997. – 547 с.
9. Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования / под ред. В. М. Корецкого. – М., 1985.
10. Спектор О. М. Історичні корені виникнення та етапи становлення системи альтернативного вирішення спорів / О. М. Спектор // Право і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 102-107.
11. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О.: Юрид. л.-ра, 2004. – Т. III. Кн. 2. – Статут Великого князівства Литовського 1588 року. – С. 568.

12. Стефанович П. С. Крестоцелование и отношение к нему Церкви в Древней Руси / П. С. Стефанович // Средневековая Русь: сб. науч. трудов. – М.: Индик., 2004. – Вып. 5. – С. 86-113.
13. Тушина Г. М. Человек перед судом в средневековом Провансе XIII–XIV вв.: источники и современные исследования / Г. М. Тушина // Право в средневековом мире: сб. статей. – СПб., 2001.
14. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / за ред. В. Д. Гончаренка, уклад. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький. – 3-тє вид., перероб. – К., 2003.
15. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. – К.: Хрінком Інтер, 2003. – 656 с.
16. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. – Том 1. Основы [Текст] / К. Цвайгерт, Х. Кётц. – М.: Международные отношения, 1998.
17. Щавельов А. С. Процедура съезда князей / А. С. Щавельов // Восточная Европа в древности и средневековье: политические институты и верховная власть. – М. – 2007. – С. 297-301.

Красиловська З.В.

Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена отдельным историческим аспектам возникновения и развития института медиации. Освещены начала процедур примирения в культурах древнейших цивилизаций, а также в Древнем Риме и Греции, их становления в период средневековья и развитие в странах буржуазной Европы. На основании изучения памятников украинского права исследованы особенности применения процедур примирения в Украине на разных этапах ее исторического развития. Сделан вывод о том, что институт медиации давно известно для украинских традиций государственного управления и мира явление, которое сейчас только переживает очередной этап своего возрождения.

Ключевые слова: примирение, переговоры, посредничество, арбитраж, третейское разбирательство, медиация, мировое соглашение.

Krasilovska Z.V.

Odessa Regional Institute Of Public Administration
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

BACKGROUND OF ORIGIN AND DEVELOPMENT OF MEDIATION INSTITUTE

Summary

The article is devoted to individual aspects of the historical origin and development of the institute of mediation. Original conciliation in the cultures of ancient civilizations, as well as in ancient Rome and Greece, their formation during the Middle Ages and development in the countries of bourgeois Europe are investigated. Based on the study of the monuments of Ukrainian law, the features of conciliation in Ukraine at different stages of historical development are studied. It is concluded that the institute of mediation has long been known for Ukrainian society and world, and now it is just going through the next stage of its recovery.

Keywords: conciliation, negotiation, mediation, arbitration, arbitration, mediation, settlement agreement.